

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ — ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1941

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & Σ^{ΙΑ} Α.Ε.

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",

38 — ΣΤΑΔΙΟΥ — 38

ΑΘΗΝΑΙ

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΕΚ ΤΗΣ ΒΙΕΝΝΑΙΑΣ "ΕΦΗΜΕΡΙΔΟΣ", ΠΕΡΙ ΡΗΓΑ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗ - ΦΕΡΑΙΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΣΥΝΕΡΓΑΤΩΝ ΑΥΤΟΥ

Οι εκ τῆς Μακεδονικῆς Σιατίστης καταγόμενοι Μαρκίδαι Πούλιου καὶ ἡ ὑπ' αὐτῶν κατὰ τὰ ἔτη 1790 - 1798 ἐν Βιέννῃ ἐκδομένη «Ἐφημερίς» πρέπει νὰ γίνωσιν ἀντικείμενα εἰδικῆς ἐπιστημονικῆς μονογραφίας. Σπουδαίαν προεργασίαν διὰ τὴν ἀναμενομένην μονογραφίαν αὐτὴν ἀποτελεῖ ἡ πραγματεία τοῦ μακαρίτου συναδέλφου Δημοσθένους Ρούσσου (1) περὶ τῶν πρώτων ἐν Αὐστρίᾳ Ἑλληνικῶν ἐφημερίδων εἰς τὴν λαμπρὰν πραγματείαν αὐτὴν παραπέμπεται ἐπὶ τοῦ παρόντος ὁ ἀναγνώστης. Ἡ ἔρευνα περὶ τῆς «Ἐφημερίδος» τῶν Μαρκιδῶν Πούλιου ἔχει ἤδη καταστῆ εὐχερεστέρα, καθ' ὅσον κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐγνώσθησαν ὀλόκληροι τόμοι καὶ μεμονωμένοι ἀριθμοὶ αὐτῆς. Καὶ ἡ ταπεινότης μου ἠτύχησε ν' ἀνεύρη λανθανούσας σειρὰς φύλλων τῆς πολυτίμου ἐφημερίδος, τὰς ὁποίας κατέχουσι μάλιστα βιβλιοθηκαὶ τοῦ Ἁγίου Ὄρους καὶ τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης· ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν Μαρκιδῶν Πούλιου, τῶν ἐκδοτῶν τῆς «Ἐφημερίδος», ἠτύχησε νὰ συλλέξῃ ἀρχεαικὸν καὶ ἄλλο ὕλικόν. Σκέπτομαι δὲ — ὅταν οἱ καιροὶ ἐπιτρέψωσι — ν' ἀνατυπώσω ὀλόκληρον τὸ κείμενον τῆς Βιενναίας «Ἐφημερίδος», ἐφ' ὅσον τοῦτο περιῆλθεν εἰς

ἡμᾶς. Οὕτω δὲ θὰ καταστῆ προσιωτέρα ἱστορικὴ πηγή, ἡ ὁποία οὐχὶ μόνον διὰ τὰς Ἑλληνικὰς χώρας, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν καθ' ὅλου Νοτιοανατολικὴν Εὐρώπην εἶναι ἀξία μεγάλης προσοχῆς. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀποσπῶ ἐκ τῆς «Ἐφημερίδος» καὶ σχολιάζω ἀποσπάσματα, τὰ ὁποία σχετίζονται πρὸς τὸν Ῥήγα Βελεστινλῆν-Φεραῖον καὶ τὸν κύκλον αὐτοῦ. Ὡς γνωστὸν ὁ μέγας Θεσσαλὸς ὑπῆρξε συνδρομητῆς (2) καὶ συνεργάτης τῆς «Ἐφημερίδος» τῶν Μαρκιδῶν-Πούλιου, ἐκ τῶν τυπογραφικῶν πιεστηρίων τῶν ὁποίων ἐξῆλθον καὶ ἄλλα δημοσιεύματα τοῦ Ῥήγα καὶ αἱ ἐπαναστατικαὶ προκηρύξεις καὶ οἱ θούριοι αὐτοῦ.

Ἡ «Ἐφημερίς» ἐξεδίδετο συχνὰ πλήρης πολλῶν τυπογραφικῶν σφαλμάτων. Αὐτοὶ οἱ Μαρκίδαι Πούλιου ἔχουσι συνείδησιν τούτου καὶ ἀγωνίζονται νὰ δικαιολογήσωσι τὸ πρᾶγμα: «εἰ δέ τινα τυπικὰ σφάλματα, ἤθελεν εὐρη ὁ εὐγνώμων ἀναγνώστης, ἅς τὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸ ἀλλόγλωσσον τῶν τυποθετῶν, κ(αὶ) εἰς τὸ στενὸν τοῦ καιροῦ, ὅπου μόλις προφθένωμεν κ(αὶ) αὐτοσχεδίους νὰ τὰς τυπώσωμεν (3), κ(αὶ) ἅπαξ νὰ τὰς ἐπιδιορθώσωμεν ἀποσπώμενοι κ(αὶ) ἀπὸ ἄλλας ἀναγκαίας ὑποθέσεις τῆς τυπο-

(1) Εἰς τὴν «Ἐφημερίδα» τῶν ἀδελφῶν Μαρκιδῶν Πούλιου ἀναφέρεται ἡ ἀκόλουθος ἀχρόνιστος ἐπιστολὴ τοῦ Ῥήγα:

Monsieur,

Chez luy.

Je suis venu 2 fois chez vous, mais il n'y avoit pas moyen de vous voir. J'ai pris le parti de vous écrire en vous priant de faire venir les gazettes grecques sous l'adresse de Anastasius Grand Armache et me notifier combien des piastres turcs font florin d'Autriche, et je suis, Monsieur,

Votre serviteur
Rigas

P. S. Pour une année doivent-elles venir.
N. Iorga, ἐν «*Revista Istorică*», τόμ. Α' (1915) σελ. 35. Πρβλ. καὶ Κ. Ἀμαντῶν, Ἀνέκδοτα Ἐγγραφα περὶ Ῥήγα Βελεστινλῆ, σελ. 9. D. Russo, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 354. (Πιστεύω, ὅτι ἡ ἀνωτέρω ἀχρόνιστος ἐπιστολὴ πρέπει νὰ τεθῆ εἰς τὴν περίοδον ἀπὸ Ἰαννουαρίου 1790 - Φεβρ. 1791).

(2) = τὰς ἐφημερίδας.

(1) Ἐχει δημοσιευθῆ ἡ πραγματεία αὕτη τὸ πρῶτον ἐν τῇ Ἀθηναϊκῇ ἐφημερίδι «Ἐλευθέρον Βῆμα», ἀριθ. 2384 - 2389 (25-30 Νοεμβρ. 1928), ἔπειτα δὲ μετὰ προσθηκῶν ρουμανιστῶν ἐν «*D. Russo, Studii istorice Greco-Române. Opere postume publicate suptr Ingridrea lui Constantin C. Giurescu... de Ariadna Camaritano și Nestor Camaritano...* Bucaresti... 1939», τόμ. Β', σελ. 351 - 397, πιν. 25 - 40. (Εἰς τὴν αὐτόθι ἀναφερομένην βιβλιογραφίαν σχετικῶς πρὸς τὴν ἐφημερίδα τῶν ἀδελφῶν Μαρκιδῶν Πούλιου πρόσθετος καὶ τὰ ἐξῆς δημοσιεύματα: Μ. Ἰ. Γεδεών, «*Εἰκοσαετὴς Πατριαρχικῆς ἱστορίας κατόπιν θυέλλης (1791 - 1811)*... [Ἀνατολικῶς ἐκ τῆς «*Θεολογίας*» Τόμ. Ε', Τεύχ. ΙΘ']... Ἐν Ἀθήναις 1927», ἰδίᾳ σελ. 6 - 19 — *Δημ. Πετρακόπουλος*, Κοινοβουλευτικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος. Τόμ. Α'. Ἐν Ἀθήναις [1935], σελ. 40 - 41, 107 κ. ἑ. *Δημ. Μάργαρη*, Βιβλιολογία καὶ βιβλιοθηκονομία. Ἐν Ἀθήναις 1939, σελ. 47. — Ἰ. Κ. Μύταλη - Κ. Μάγερ, Ἑλληνικὴ δημοσιογραφία Ἐν Ἀθήναις 1939, σελ. 8).

γραφίας μας, κ(αι) μάλιστα ἐνθυμούμενοι τὸ κοινὸν ἐκεῖνο ἀπόφθεγμα ὁποῦ λέγεται διὰ τὰ βιβλία, « οὐρανὸν ἀνέφελον, κ(αι) βίβλον τυπικῶν σφαλμάτων δίχα, οὐκ ἂν τις εὕροι » (1), κ(αι) μ' ὅλον ὁποῦ ἐκεῖνα, κ(αι) δις καὶ τρίς ἐπιδιορθοῦνται κ(αι) ἡ συγγραφή των μετ' ἀκριβοῦς σκέψεως διὰ τὴν εὐκαιρίαν γίνεται » (2). Ἄλλ' οὐχὶ μόνον εἰς τὸ ἀλλόγλωσσον τῶν τυποθητῶν (= στοιχειοθητῶν), ἀλλ' ἀσφαλῶς καὶ εἰς τὴν πνευματικὴν κατάστασιν ἐνὸς ἐξ αὐτῶν, τοῦ Franz Huggelé, πρέπει ν' ἀποδοθῶσι αἱ τυπογραφικαὶ ἀβελτηρίαι καὶ τὰ λοιπὰ τυπογραφικὰ λάθη, τὰ ὁποῖα ἐμφανίζει ἡ « Ἐφημερίς » μάλιστα κατὰ τὰ τελευταῖα αὐτῆς ἔτη. Ὁ Franz Huggelé, τεχνίτης τοῦ τυπογραφείου τῶν Μαρκιδῶν Πούλιου, ἦτο — κατὰ τὰ ἐπίσημα Βιενναῖα ἔγγραφα τῆς ἀνακρίσεως τοῦ Ῥήγα — βλάξ « ὡς ἡ στάσις τοῦ, οἱ μορφασμοὶ τοῦ καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου τοῦ » προέδιδον. Καὶ ἀκριβῶς ὁ βλάξ αὐτὸς ὑπῆρξεν ὁ κυριώτερος ἐκτυπωτῆς τῶν ἐπαναστατικῶν προκηρύξεων τοῦ Ῥήγα καὶ διὰ τὴν Βιενναίαν ἀνάκρισιν πολύτιμος μάρτυς τῆς κατηγορίας αὐτοῦ.

Κατὰ τὴν ἀναδημοσίευσιν τῶν κατωτέρω ἀποσπασμάτων ἐκ τῆς « Ἐφημερίδος » διατηρῶ τὰς κακὰς γραφὰς τῶν ἀρχετύπων, σπανίως διορθῶ αὐτάς καὶ μάλιστα σιωπηλῶς. Προςθῆκαι εἰς τὰ κείμενα τίθενται ἐντὸς ὀρθογωνίων ἀγκυλῶν ([ ]). Λέξεις δὲ ἢ καὶ γράμματα καὶ σημεῖα, τὰ ὁποῖα πρέπει ν' ἀποβληθῶσιν ἐκ τῶν κειμένων, τίθενται ἐντὸς ὀξυγωνίων ἀγκυλῶν (< >).

Προτάσσονται δὲ κατωτέρω ἐκεῖνα τὰ ἀποσπάσματα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς τὰ χαρτογραφικὰ ἐπιτεύγματα τοῦ Ῥήγα. Εἶναι δὲ γνωστὸν, ὅτι ἡ σχεδίασις χαρτῶν τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν ὑπῆρξε προσφιλεῖς ἀσχολία τοῦ πρωτομάρτυρος καὶ κυρίου μέσον, διὰ τοῦ ὁποῖου οὗτος ἐπεδίωξε τὸν διαφωτισμὸν καὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ δούλευοντος Γένους. Ἀλλὰ τὸ καθ' ὅλου χαρτογραφικὸν ἔργον τοῦ Βελεστινῆ - Φεραίου θὰ εἶναι τὸ ἀντικείμενον αὐτοτελοῦς πραγματείας τῆς ταπεινότητός μου. Ἡ αὐτὴ πραγματεία θέλει παρακολουθήσει τὸ χαρτογραφικὸν ἔργον τοῦ Ῥήγα καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὸν περίφημον γερμανὸν

γεωγράφον Κάρολον Ritter (1779 - 1853), ὁ ὁποῖος μετὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου Humboldt (1769 - 1859) ὑπῆρξε συνιδρυτῆς τῆς λεγομένης συγκριτικῆς γεωγραφίας.

A

« ΕΦΗΜΕΡΙΣ »

* Ἀριθ. 15 (= 27 Φεβρουαρίου 1797) σελ. [162 - 162α]

« Ποιήματα Ἑλληνικά. »

Ἐκδοθέντος ἤδη τοῦ ἡμίσεος τῆς Ἑλληνικῆς χάρτας τοῦ κυρίου Ῥήγα, περὶ ἧς ἐδώσαμεν προλαβόντος τὴν εἴδησιν, κ(αι) ἀρεσάσης < τῆς > τοῖς φιλέλλησιν, ἐξακολουθεῖται ἡ ἐκδοσις καὶ τοῦ λοιποῦ ἡμίσεος μετὰ τὴν ἰδίαν δραστηκὴν φιλόπονον ἐπιμέλειαν ἔφ' ᾧ θερμοὶ ζηλωταὶ τινες τῆς προόδου τῶν Ἑλικωνιάδων μουσῶν, ἐποίησαν ταῦτα ».

[1]

* Ὀμμασιν αἰ κ' ἐθέλησθα τεοῖς [,] φίλος [,] Ἑλλάδα [γαῖαν < , >

ἐόμψασαν κατιδεῖν, τοῦςδ' ἐσόρα πίνακας.

Τοῖς γάρ ἐνι πολλίεθρα γέγραπται μείζονα, τυτθά[,] ἀρχαῖ' εὐρυχώρου Ἑλλάδος ἠδὲ νέα.

Τῶν τὰ μὲν οὐκέτ' ἔασι, τὰ δ' οὐ χρόνος ὤλεσε μα- [κρός, [5]

ἄλλα δ' ἐσούτερον αὐ κτίσσε γένος μερόπων.

Ἐν μὲν τ' ἠπειροὶ ἐριβώλακες, ἐν δὲ τε νῆσοι,

Κυκλάδες ἀμφίρυτοι < , > κ' εἰνάλια Σποράδες.

Οὐρεὰ τε σκιόεντα < , > πέδοιοι μετ' ἀνθεμόεσσι,

ἰσθμοὶ πολυτενεῖς < , > κ(αι) στουφελαι ἀκριες. [10]

* Ἐν δὲ θάλασσ' εὐραῖ', ἡ κλύζει Ἑλλάδα γαῖαν,

πορθμοὶ κ(αι) κόλποι < , > κάμφιδυμοὶ λιμένες < . >

λίμναι πορφυραὶ τε < , > ἀειρέεθροι ποταμοὶ τε [,]

ἠρία θ' ἠρώων < , > ἀντίπαλοι τε μάχαι.

* Ἐν δὲ κλήσις πάντων, ὄσα γεγράφαθ' ὤδε, [15]

αἷς τε καλεῦνται νῦν, αἷς τε καλεῦντο πάρος.

Ἄλλα τε πόλλ' [,] ἃ φέρει κείνος πολυήρατος αἰών,

ἔργα θ' ἃ τετράζυξ θέσκελα κόσμος ἴδε,

ὄσα γε κείνοι ἐν οἷσι λίπον δέλτοισι σοφοῖσι,

φῶτες ἀγακλειτοὶ < , > Ἑλλάδος ἠγαθῆς. [20]

Πάντα δ' ἄτερ τε πόνων < , > κ(αι) οἰζύος ὄφρα

αἰνῆς, [25]

ἄμμα τιταίνων τοῖςδ' ἐν πινάκεσσι [,] φίλος

οὐς δὲ τεθεῖε πόνους Ῥήγας πολέεσιν ἔοισι,

πατρίδ' ἔην γράφας Ἑλλάδα γειναμένην.

Καὶ γάρ θ γ' εὐκάματον κάματον τόνδ' ἔσασατο μου- [νος, [25]

ἔσομένοισι λιπῶν < , > εὐχος ἔης σοφίης.

Ἡ' σε τάδε Στέφανος Φθίης ἐκ βωτιανείρης,

Κομμητᾶς γενεήν, τυτθὸς ἐν οἰοβίοις.

[11]

* Ἐτεροὶ Γεωργίου Γκολέσκου Δακός.

Ἐλλάς πάγχρυσος περικλειτὴ τ' οὐθαρ ἀρούρης,

ἡ πάρος εὐπύργους ἀστεσι κληζομένη.

Ἐλλάς[,] ἔδος Χαρίτων Ἑλικωνιάδων τε θεώκος,

οἰκησις σοφίης < , > ἀθανάτων τε θεῶν. [5]

Ἐλλάς[,] Νηλεΐδαό τ' Ἀχιλλῆός τε κ(αι) ἄλλων

ἠρώων τε, < , > σοφῶν θ' ἡμιθέων τε πάτρη.

Ἐλλάς[,] γῆ μεγάλη τ' οὐρανῶ ἐν τε θαλάσσῃ,

ἔσπερος ὡς λάμψασ' ἀστεροπῆς τε σέλας.

(1) Πρβλ. Π. Παπαζηριόπουλον, Περιουναγωγὴ γλωσσικῆς ὕλης καὶ ἐθίμων τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἰδίᾳ δὲ τῆς Πελοποννήσου, παραβαλλομένων ἐν πολλοῖς πρὸς τὰ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἐν Πάτραις, 1887; σελ. 313: « Ὅτε οὐρανὸς ἀσύννεφος, ὅτε τόπος ἀλάνθαστος ». Δικαιολογία τῶν τυπογράφων συνήθης καὶ γενικῆ. (Ἄνδρ. Πάσχαρ). Τὴν παροιμιώδη αὐτῆς φράσιν ἠγάπα νὰ μεταχειρίζεται καὶ ὁ Ἄδ. Κοραῖς.

(2) « Ἐφημερίς », ἔτος 1793, ἀριθ. 105, σελ. 1025 - 26.

(3) F. Leyraud, Documents inédits concernant Rhigas Véléstinlis, σελ. 16 κ. ἐ., 68 κ. ἐ. Κ. Ἄμαντος, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 21 κ. ἐ., 30 κ. ἐ., 152 κ. ἐ., 162 κ. ἐ. (Τὸ ἐπώνυμον τοῦ Franz Huggelé ἀπαντᾷ, ἐνθ' ἀνωτέρω, καὶ ἐσφαλμένως μεταγεγραμμένον: Huggale, Gugala, Hugaia).

Νῦν γόνος Ἑλλήνων Ῥήγας, τεὸν εὐθαλὲς ἔρνος, [10]
 χερσὶν ἀριστοπόνους τίσῃ σ' ἀριπρεπέως,
 γράφας Θεσσαλίην, Ἑπειρον, Ἀχαιίδα γαίην,
 εὐρύπεδον Φθίην, εὐδυρον Ἀρκαδίην,
 Ἡῤῥας δῶμ' Ἀργούς τε <, > κ(αι) Ἑλλάδος εὐχος Ἀ-
 εὐρύπεδον Σπάρτην, ἡμαθόεσσαν Πόλιν [15]
 καὶ Πριάμοιο ἀνακτος <, > ἐκτίμενον πολίεθρον,
 ἠρώων τε τάφους <, > ἀντιπάλους τε μάχας,
 νήσους τ' αὐ Κυκλάδας τε Ἐχίνας τε Σποράδας τε,
 Κρήτην τ' Εὐβοίην [16] <, > ἀμφιρύτους διὰ πρό.
 Πάντα καλῶς γράφει Ῥήγας τάδε ἄλλα τε
 πλείστα, [20]
 εὐχος ὀπισθογόνους <, > ἐλδόμενος λιπέμεν > (1).

Ἐκ τοῦ σημειώματος, τὸ ὁποῖον προτάσσεται τῶν ἀνωτέρω ἐπιγραμμάτων, ἐξάγεται, ὅτι πρὸ τῆς 27 Φεβρ. 1797 εἶχεν ἤδη ὁ ἀκάματος Ῥήγας κατορθώσει νὰ δημοσιεύσῃ τὸ πρῶτον ἡμῖσι τῆς δωδεκαφύλλου.

(1) Ὁ Διάβολος δημιουργὸς τῶν τυπογραφικῶν λαθῶν δὲν παρέβλεψε καὶ τὴν πρώτην ἐκδοσὶν τῶν ἀνωτέρω ἐπιγραμμάτων. Διότι τῆς ἐκδόσεως αὐτῆς τὰ ὀρθογραφικὰ λάθη δὲν θείλονται ἀσφαλῶς εἰς τοὺς ἐλλογίμους ποιητὰς τῶν ἐπιγραμμάτων, ἀλλ' εἰς τοὺς τυπογράφους τῆς «Ἐφημερίδος» τῆς Βιέννης. Καὶ τὰς μὲν περὶ τὴν στίξιν ἀμαρτάδας καὶ τυπογραφικὰς (δυστροπίας, αἱ ὁποῖαι παρεξέφρησαν εἰς τὴν πρώτην ἐκδοσὶν τῶν ἐπιγραμμάτων, ἐσημείωσα ἀνωτέρω, ἀλλὰ δὲ τυπογραφικὰ λάθη τῆς αὐτῆς ἐκδόσεως εἶναι τὰ ἑξῆς: Ἐπίγραμμα Α'.

Στ. 4: εὐρυπέδον ἀντὶ εὐρυπέδον — στ. 5: οὐκ' εἶ' ἀντὶ οὐκίε' — μακρός, ἀντὶ μακρός, — στ. 9: μετ' ἀντὶ μέτ' — στ. 12: κήφιθμοιο ἀντὶ κήφιθμοιο, — στ. 14: μάχαι, ἀντὶ μάχαι, — στ. 16: καλεῦντε ἀντὶ καλεῦντο, — στ. 17: ἄ ἀντὶ ἄ-αίων, ἀντὶ αἰών, — στ. 19: ἄ' ὄσαγε ἀντὶ ὄσα γε, — στ. 21: Πάντα ἀντὶ πάντα — ἄζῆος ἀντὶ ἄζῆος, — στ. 24: παρὶ δ' ἀντὶ παρὶδ', — στ. 26: εἰς ἀντὶ εἰς, — στ. 28: γενεήν, ἀντὶ γενεήν, — οἰοβίους ἀντὶ οἰοβίους. Ἐπίγραμμα Β', στ. 1: οὐδαρ ἀντὶ οὐδαρ, — στ. 2: Πάρος ἀντὶ πάρος — στ. 4: χαρίτων ἀντὶ Χαρίτων, — στ. μεγάλη ἀντὶ μεγάλη — στ. 12: Ἀχαιίδα ἀντὶ Ἀχαιίδα (ὄπαρχει δὲ μὴ καὶ τύπος Ἀχαιιάς, πρβλ. παρ. χάριν Ἰλ. Ε' 424) — στ. 17: ἀντιπάλους ἀντὶ ἀντιπάλους — στ. 18: αὐ Κικλιάδας ἀντὶ αὐ Κυκλάδας — εἰνός ἀντὶ Ἐχίνος — στ. 21: Ἐλδόμενος ἀντὶ ἰλλόμενος. — Ἄλλαι τινὲς τυπογραφικὰ ἀμαρτάδες μάλιστα ὡς πρὸς τὰ κεφαλαιοκρατούμενά καὶ τὰ ἐγκλιτικὰ διωρθώθησαν ἀνωτέρω σιωπηλῶς. Πρέπει νὰ σημειωθῆ, ὅτι ἡ «Ἐφημερίς» τῆς Βιέννης ἠγάπα νὰ τυπώη τὰ ἐγκλιτικὰ ἠνωμένα μετὰ τῶν προηγουμένων αὐτῶν λέξεων, ἐπίσης δὲ νὰ θέτῃ κατὰ σύστημα πρὸ τοῦ συνδετικοῦ καὶ κόμμα. Ἄλλως τε αὐτὰ ἦσαν γενικώτερα συνήθειαι τῶν παλαιότερων λογίων, οὐχὶ ἐξαιρετικαὶ ἰδιοτροπίαί τῆς Βιενναίας «Ἐφημερίδος».

Ὁ ἀγαπητὸς μου συνάδελφος κ. Ἰ. Κακριδῆς, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνεκοίνωσα πρὸς μεγάλην χαρὰν τοῦ τὰ ἀνωτέρω ἐπιγράμματα εἰς τὴν «δωδεκάφυλλον χάρταν» τοῦ Ῥήγα, παρετήρησεν ὅτι τὰ γλωσσικὰ σφάλματα εἶναι ἐλάχιστα (Α' 8 κ' εἰνάλια = καὶ εἰνάλια, 9 αἰδοίαι, ἐνῶ παρ' ἀρχαίοις ἐν χρῆσει μόνον ὁ ἐνικός), ὁμοίως τὰ σφάλματα τῆς προσῳδίας (Α' 15 κλήσεις με μακρόν το ε. Μήπως κλήσεις κατὰ τὸ πόληος; — Β' 8 οὐραῖος με μακρόν τὸ α). Ἐξ ἄλλου εἰς τὸν στ. 12 τοῦ Β' ἐπιγράμματος παραβαίνεται τὸ ζεύγμα τοῦ Hermann. Παραγεμίσματα: Α' 13 ἀμφιθμοιο, Β' 7 τὸ πρῶτον τε, 19 διὰ πρὸ καὶ εἰ τὸ ἄλλο.

Ἄλλὰ τὸσον ὁ φιλολογικώτατος φίλος κ. Ἰ. Κακριδῆς ὅσον καὶ ἡ ταπεινότης μου εὐρίσκομεν τὰ ἀνωτέρω ἐπιγράμματα γενικῶς κρινόμενα ἀξιόλογα δειγμάτων ἀμιμῆσεως παλαιότερων ἐπιδεικτικῶν ἐπιγραμμάτων καὶ μαρτύρια τῆς ἑλληνομαθείας τῶν ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι ἔγραψαν τὰ ἐπιγράμματα ταῦτα. Συμφωνεὶ δὲ ἡ ταπεινότης μου μετὰ τοῦ κ. Κ. καὶ κατὰ τοῦτο, ὅτι μεταξὺ τῶν συγχρόνων φιλολόγων ἐλάχιστα εἶναι ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι δύνανται νὰ γράψωσιν ἐπιγράμματα, παραβαλλόμενα πρὸς τ' ἀνωτέρω πρὸς τιμὴν τοῦ Βελεστινῆ-Φεραίου.

λου «χάρτας τῆς Ἑλλάδος», ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἀληθῶς θαυμασίον μνημεῖον τοῦ πατριωτικοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἔργου τοῦ πρωτομάρτυρος (1). Τὴν 4 Αὐγ. 1796 ὁ ἐν Βουκουρεστίῳ πρόξενος τῆς Αὐστρίας Merkelius ἀπηύθυνεν ἐμπιστευτικὸν ἔγγραφον πρὸς τὸν στρατηγὸν κόμητα Mittrowsky, τότε φρούραρχον τῆς Ἑπταπόλεως (2), τὸ ὁποῖον μετὰ τινὰς ἐβδομάδας ἔφθασεν εἰς χεῖρας τοῦ κόμητος von Pregel, ὑπουργοῦ τῆς Ἀσφαλείας τῆς Αὐστριακῆς Αὐτοκρατορίας. Κατὰ τὸ ἐμπιστευτικὸν ἔγγραφον τοῦτο «ἕνας κάποιος γραμματικὸς (3) Ῥήγας (4)», ὁ ὁποῖος ἔχει μεγάλας σχέσεις πρὸς τοὺς Γάλλους τοῦ Βουκουρεστίου, — συμφώνως πρὸς ἀξιόπιστους εἰδήσεις — τελευτῶντος τοῦ Ἰουλίου ἢ ἀρχομένου τοῦ Αὐγούστου 1796, θὰ ἔξη ἀναχωρήσει ἐκ Βουκουρεστίου διὰ Βιέννην, «ὅπως ἐκεῖ παραδώσῃ εἰς τὸν τύπον» (5) ἕνα γεωγραφικὸν χάρτην τῆς Ἑλλάδος. Δέχομαι, ὅτι ἤδη κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ 1796 εἶχεν ἐν Βιέννῃ ἢ δωδεκάφυλλος χάρτα τοῦ Ῥήγα χαραχθῆ ὑπὸ τοῦ χαλκογράφου François Th. Müller καὶ παραδοθῆ πρὸς ἐκτέλεσιν εἰς τὸν αὐτόθι τυπογράφον (6) Johannes Nith (7). Κατὰ τὰ ἀνωτέρω τὴν 27 Φεβρ. 1797 τὸ ἡμῖσι τῆς δωδεκαφύλλου «χάρτας τῆς Ἑλλάδος» τοῦ Ῥήγα εἶχε κυκλοφορήσει, κατὰ δὲ τὰ τέλη Ἀπριλίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους εἶχε συντελεσθῆ ὀλόκληρον τὸ ἔργον διὰ τῆς ἐκδόσεως καὶ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος αὐτοῦ. Τὴν δὲ 2 Μαΐου 1797 ἡ «Ἐφημερίς» τῶν Μαρκιδῶν Πούλιου μετὰ προφανοῦς ὑπερηφανίας ἐγνώριζεν εἰς τοὺς ἀναγνώστας αὐτῆς, ὅτι «ἐτελείωσεν ἤδη καὶ ἡ Ἑλληνικὴ τῆς Ἑλλάδος δωδεκάφυλλος χάρτα τοῦ κύρ Ῥήγα καὶ πωλεῖται δημοσίως». (Πρβλ. κατωτέρω συνέχειαν ἀριθ. Δ'). Πότε ὅμως τὸ πρῶτον ἢ προμνημονευθεῖσα «Ἐφημερίς» ἔγραψε περὶ τοῦ χαρτογραφικοῦ ἔργου τοῦ Ῥήγα — ὡς ἀναφέρει τὸ ἀνωτέρω σημείωμα, τὸ προτασσόμενον τῶν ἐπιγραμμάτων — ἀδυνατῶ ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ὀρίσω.

(1) Πρβλ. πρὸ πάντων Σ. Π. Λάμπρον, Ἀποκαλύψεις περὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ῥήγα, σελ. 110 κ. ἑ.

(2) = Siebenbürgen.

(3) Τὰ σχετικὰ ἔγγραφα ἔχουσι: Grammatik = γραμματικὸς = γραμματεὺς (ἐν βυζαντικῇ καὶ νεοελληνικῇ ἔννοια).

(4) Τὰ σχετικὰ ἔγγραφα ἀναφέρουσι τὸ ὄνομα τοῦ πρωτομάρτυρος ὑπὸ τὸν τύπον: Rigai.

(5) Δουαὶν Πάντελις. Τὸ τραγικὸν τέλος Ῥήγα τοῦ Φεραίου. Ἐν Βελιγραδίῳ, 1931, σελ. 43-44 (ἔγγραφα γερμανιστῆ, κείμενον σερβιστῆ). Πρβλ. καὶ Κ. Ἀμαντορ ἐν τῷ περιοδικῷ «Ἑλληνικά», τόμ. Ε' (1932) σελ. 40.

(6) Τὴν χρονολογίαν 1796 φέρει ἡ «Ἐπιπεδογραφία τῆς Κωνσταντινουπόλεως» ἡ ὁποία περιλαμβάνεται εἰς τὴν «δωδεκάφυλλον χάρταν» τοῦ Ῥήγα, ἔχει δὲ καὶ ἰδιαίτερος κυκλοφορήσει, ὡς συνέβη καὶ σχετικῶς πρὸς ἄλλα φύλλα τῆς χάρτας. Πρβλ. καὶ Σ. Π. Λάμπρον, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 110, 112-3.

(7) E. LeGrand, Documents inédits concernant Rhigas Velestinilis, σελ. 60 κ. ἑ. Πρβλ. καὶ Σ. Π. Λάμπρον, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 111.

Σχετικῶς πρὸς τὰ ἐπιγράμματα, τὰ ὁποῖα ἀνετυπώσαμεν ἀνωτέρω, πρέπει νὰ σημειωθῆ, ὅτι ταῦτα ἐγράφησαν προφανῶς μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ πρώτου ἡμίσεος τῆς «δωδεκαφύλλου χάρτας» καὶ δὲν συμπεριλήφθησαν εἰς αὐτήν. Ἐπιγράμματα εἰς ἀρχαίαν ἑλληνικὴν καὶ κατὰ μέτρα ἀρχαῖα συντεταγμένα, ἀφιερωμένα δὲ εἰς ἔργα τοῦ Ῥήγα, ἔχομεν πλεον τοῦ ἑνός. Ὁ Κωνσταντῖνος Θετταλός⁽¹⁾ καὶ ὁ Γεώργιος Βεντότης⁽²⁾, ὁ Ζακύνθιος, ἔχουσι γράψει ἀρχαῖα ἐπιγράμματα εἰς τὸ «Φυσικῆς ἀπάνθισμα», τὸ ὁποῖον ὁ Ῥήγας ἔγραψεν ἐπὶ τῆ βάσει γερμανικῶν καὶ γαλλικῶν ἔργων, ἐξέδωκε δὲ τῷ 1790 ἐν Βιέννῃ. Ὁ δὲ Γεώργιος Βεντότης ἔγραψε καὶ δίστιχον ἐπιγράμμα εἰς τὸν Δ' τόμον τῆς πρώτης ἑλληνικῆς μεταφράσεως τοῦ «Νέου Ἀνακάρσιδος» τοῦ Abbé Barthélémy· μετέφρασε δὲ τὸν τόμον τοῦτον ἐπὶ μέρους μὲν ὁ Γεώργιος Βεντότης, ἐπὶ μέρους δὲ αὐτὸς ὁ Ῥήγας, ὁ ὁποῖος καὶ διώρθωσε καὶ ἐξέδωκεν αὐτὸν ἐν Βιέννῃ τῷ 1797⁽³⁾. Ἡ δωδεκάφυλλος χάρτα μόνον ἐν ἐπιγράμμα ἀρχαῖκὸν περιέχει καὶ δὲν ἀναφέρεται εἰς τὸν Ῥήγαν, οὐδὲ προέρχεται προφανῶς ἐκ τῆς γραφίδος αὐτοῦ, ἀλλ' εἶναι ποίημα συνεργάτου τινός τοῦ Ῥήγα. Κεῖται δὲ τὸ περὶ οὗ λόγος ἐπιγράμμα κάτωθι εἰκόνας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ ὁποία ἔχει ἐκτελεσθῆ ἐπὶ τοῦ φύλλου τῆς χάρτας, ὅπου παρίσταται ἡ «Ἐπιπεδογραφία» τῆς ἀλλοτε πρωτεύουσας τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους· λέγει δὲ τὸ ἐπιγράμμα:

«Ἐπαλάφου δράων πολλῶν κλέος οὐδας Ἀνάσσης
ἠδ' αἶσαν στυγερὴν φρίττε βαρυστενάχων»⁽⁴⁾.

Ἐκ τῶν συντακτῶν τῶν ἐπιγραμμάτων, τὰ ὁποῖα ἔχουσιν ἀφιερωθῆ εἰς τὸν Ῥήγαν καὶ τὴν δωδεκάφυλλον αὐτοῦ «χάρταν», ὁ πρῶτος, ὁ Στέφανος Κομμητᾶς⁽⁵⁾,

εἶναι γνωστότατος λόγιος. Καταγόμενος «ἐκ Φθίας, ἐκ Χωραρχίας μὲν Κοκοσίου, Κώμης δὲ τῶν Κωφῶν»⁽⁶⁾, περιεβλήθη νέος τὸ ἰσαγγελλον σχῆμα· διὰ τοῦτο ἐν τῷ ἐπιγράμματι εἰς τὴν δωδεκάφυλλον χάρταν τοῦ Ῥήγα ὀνομάζει αὐτὸς ἑαυτὸν ἀρχαιοπρεπῶς καὶ μετριοφρόνως: *τυτθὸν ἐν οἰοβίοις*⁽⁷⁾ = μικρὸν μετὰ τῶν μοναχῶν⁽⁸⁾.

Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὑπῆρξεν ὁ Στέφανος Κομμητᾶς ἀδελφὸς τῆς ἱερᾶς Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Ἀθωνίτου (ὅπως δῆποτε εἶχε σχέσεις πρὸς τὸ μέγα τοῦτο Ἀγιορειτικὸν κέντρον⁽⁹⁾), καὶ ἂν δὲν ὑπῆρξεν ἀδελφὸς αὐτοῦ). Μετὰ προκαταρκτικὰς σπουδᾶς, τὰς ὁποίας ἐν τῇ Θεσσαλικῇ πατρίδι⁽¹⁰⁾ ἐπεράτωσε, καὶ μετὰ διδασκαλίαν ἐν Γούρᾳ⁽¹¹⁾, μετέβη ὁ Στέφανος Κομμητᾶς χάριν ἀνωτέρων σπουδῶν εἰς τὴν Μολδοβλαχίαν, ὅπου μετήρχeto καὶ τὸν ἰδιωτικὸν διδάσκαλον, μάλιστα ἐν Βουκουρεστίῳ⁽¹²⁾· ἔπειτα δὲ — πάντως πρὸ τοῦ Φεβρουαρίου 1797 — μετέβη εἰς Βιέννην⁽¹³⁾. Κατὰ τὸν Ῥουμάνον θεολόγον Θεόδωρον Ἀθανασίου ὑπῆρξεν ὁ Στέφανος Κομμητᾶς διδάσκαλος τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βουκουρεστίου «περὶ τὰς ἀρχὰς» τοῦ 10^{ου} αἰῶνος, ἀλλ' ἀγνοοῦμεν τί ἀκριβῶς ἐκεῖ ἐδίδαξε⁽¹⁴⁾. Κατὰ δὲ τὸν Τρ. Ε. Εὐαγγελίδην⁽¹⁵⁾ διωρίσθη ὁ Στέφανος Κομμητᾶς διδάσκαλος τῆς προμνημονευθείσης Ἀκαδημίας «περὶ τὸ πρῶτον τέταρτον» τοῦ 10^{ου} αἰῶνος· ἀλλ' οὗτος — ὡς ἐλέγχεται⁽¹⁶⁾ — πολὺ προηγουμένως ἐκλήθη ἐκ Βιέννης ὑπὸ τῶν ἐπιτρόπων «τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ ἡγεμονικοῦ γυμνασίου τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας» διδάσκαλος αὐτοῦ. Ἀκριβέστερον τὰ πράγ-

(1) Ταῦτα ἀναγινώσκονται συνηθέστατα ἐπὶ τοῦ τίτλου τῶν συγγραμμάτων τοῦ Στεφάνου Κομμητᾶ. Περὶ Κωφῶν καὶ Κοκοσίου πρβλ. μάλιστα Ν. Γιαννόπουλον, *Τὰ Φθιωτικά* (ἐν Ἀθήναις, 1891), σελ. 19 κ. ἑ., 46, 62 κ. ἑ. καὶ «Δελτίον τῆς ἐν Ἀλμυρῷ Φιλαρχαίου Ἐταιρείας τῆς «Ὀρθρῆος» (ἐν Βόλῳ, 1899), σελ. 15, 23 κ. ἑ.

(2) Ἰδὲ ἀνωτέρω, σελ. 791 β, στ. 28.

(3) Πρβλ. τὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν σπαθάρην Ἰωάννην Βακκαρέσκον, φέρουσαν τὴν ὀπογραφήν: ὁ ἐν μοναχοῖς διδάσκαλος: Στέφανος [Κομμητᾶς]· Σ. Π. Λάμπρου, «Νέος Ἑλληνομνήμων», τόμ. ΙΗ' (1924) σελ. 301, ἀριθ. 18^ο.

(4) Πρβλ. τὰ κείμενα παρὰ Σ. Π. Λάμπρου, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 301, ἀριθ. 3.

(5) Περὶ τῆς σχολῆς τῶν Κωφῶν ἰδὲ Ν. Γιαννόπουλον, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 20, Τρ. Ε. Εὐαγγελίδην, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Α', σελ. 216.

(6) Αὐτόθι.

(7) Τρ. Ε. Εὐαγγελίδης ἐν Ἱ. Χατζηϊωάννου, Πανελληνίῳ Λευκώματι Ἑθνικῆς Ἐκατονταετηρίδος, τόμ. Ε', Ἐν Ἀθήναις 1930, σελ. 239. (Πρβλ. καὶ Ἀ. Παπαδόπουλον - Βρετόν, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία, Μέρος Β'*, Ἐν Ἀθήναις 1857, σελ. 279. Πρβλ. καὶ «Θεσσαλικά Χρονικά» τόμ. Α' [1930] σελ. 71).

(8) Αὐτόθι ὁπῆρξε μέλος ἀντεπιστέλλον τῆς ἐν Ἰασιῷ Ἐταιρείας τοῦ Ἑλληνικοῦ Λυκείου, πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 651 β, ὅποσημ. 2 καὶ «Θεσσαλικά Χρονικά» (ἰδὲ ἀνωτέρω, ὅποσημ. 7).

(9) Θεόδωρον Ἀθανασίου, Περὶ τῶν ἑλληνικῶν σχολῶν ἐν Ῥουμανίᾳ. Ἐν Ἀθήναις 1898, σελ. 91.

(10) Ἐνθ' ἀνωτέρω (πρβλ. ἀφ' ἑτέρου Τρ. Ε. Εὐαγγελίδην, ὅπου ἐνταῦθα κατωτέρω, σελ. 794 σ, ὅποσημ. 2).

(11) Σ. Π. Λάμπρου, «Νέος Ἑλληνομνήμων», τόμ. ΙΗ' (1924), σελ. 299 κ. ἑ.

(1) Περὶ αὐτοῦ ἀλλοτε.

(2) Περὶ τῶν σχέσεων τοῦ Γεωργ. Βεντότης καὶ τοῦ Ῥήγα πρβλ. προχείρως μάλιστα Σ. Π. Λάμπρου, Ἀποκαλύψεις περὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ῥήγα, σελ. 107 κ. ἑ. καὶ Κ. Ἀματῶν, «Ἑλληνικά», τόμ. Ε' (1932), σελ. 50 κ. ἑ. Ὁ Γεώργ. Βεντότης ἔδωκε πρῶτος — ὡς φαίνεται — εἰς τὸν Ῥήγαν Βελεστινῆν τὸ ἀρχαῖκὸν ὄνομα: *Φεραῖος*.

(3) Πρβλ. ἐπ' ἐσχάτων *Nectar Comariano* ἐν τῷ περιοδικῷ «Baicania», τόμ. Α' (1938), σελ. 216 κ. ἑ., 218 κ. ἑ. (πρόσθετος καὶ *E. Legrand - L. Petit - H. Pernot*, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Β', σελ. 515 κ. ἑ.).

(4) Πρβλ. πρὸ πάντων Σ. Π. Λάμπρου, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 112 κ. ἑ.

(5) Περὶ τοῦ ἀνδρός ἰδὲ ἐπ' ἐσχάτων Τρ. Εὐαγγελίδην, Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας, τόμ. Α', σελ. 216, τόμ. Β', σελ. 407, 432 (πρβλ. καὶ τὴν αὐτόθι καὶ ἐνταῦθα κατωτέρω, σελ. 641 καὶ ἐξῆς, σημειομένην βιβλιογραφίαν)· ἐπίσης πρβλ. Ἀναστάσιον ἱερέα καὶ οἰκονόμον τὸν ἐξ Ἀμπελακίων, Ἀπολογία [πρβλ. ἀνωτέρω σ. 654, ὅποσημ. 10], σελ. 221. *R. Nicolai*, *Geschichte der neugriechischen Literatur*. Ἐν Λειψίᾳ 1876, σελ. 3, 117. *G. Charisiotis*, *L' instruction publique chez les Grecs*. Ἐν Παρισίοις, 1811, σελ. 82. *N. G. Doussis*, *Studii Greco-Romane* Μέρος Α'. Ἐν Ἰασιῷ, 1901, σελ. 29. *A. Τσοποτόν*, *Γῆ καὶ γεωργία ἐν Θεσσαλίᾳ*. Ἐν Βόλῳ 1912, σελ. 170. *N. Βάσιου*, «Academia» grecească din Bucaresti și școala lui Gheorghe Lazar... (Extras din «Anuarul Universității» pe 1923-4). Cluj 1925, σελ. 12 κ. ἑ.

ματα ἔχουσιν ὡς ἐξῆς: Τὴν 12 Ὀκτ. 1815 εἶχεν ἤδη λάβει ὁ Στέφανος Κομμητᾶς τὴν πρόσκλησιν, ὅπως ἀναλάβῃ διδασκαλίαν ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ τοῦ Βουκουρεστίου, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἡμέραν αὐτὴν εὐρίσκετο ἀκόμη ἐν Βιέννῃ, παρεσκευάζετο ὅμως διὰ τὴν μετάβασιν εἰς τὰς Παρισίους χώρας. Ἐξ ἄλλου τὴν 22 Φεβρουαρίου 1816 ἀπαντῶμεν τὸν Στέφανον Κομμητᾶν ἐν Βουκουρεστίῳ διδάσκοντα ἀπὸ καθέδρας τῆς αὐτόθι Ἀκαδημίας καὶ ἐπιστέλλοντα περὶ αὐτῆς καὶ τοῦ Λάμπρου Φωτιάδου⁽¹⁾, ὁ ὁποῖος καὶ ὡς διδάσκαλος καὶ ὡς πατριώτης λαμπρῶς εἶχεν ἀντιπροσωπεύσει παρά τὸ Ἴστρον τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ πνεῦμα αὐτῆς.

Ἡ διδασκαλία τοῦ Στεφάνου Κομμητᾶ ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ τοῦ Βουκουρεστίου διήρκησε μέχρι τοῦ 1818, βραδύτερον ἐπέστρεψεν εἰς Βιέννην ὡς διδάσκαλος τῆς αὐτόθι Ἑλληνικῆς Κοινοτικῆς Σχολῆς⁽²⁾ ἃν ὑπῆρξε καὶ δημόσιος διδάσκαλος τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος Πέστης δὲν εἶναι ἀσφαλές. Πλὴν διαφόρων ἀρθρῶν, τὰ ὁποῖα ἐδημοσιεύθησαν διὰ τοῦ περιοδικοῦ τύπου⁽³⁾, συνέγραψεν ὁ Στέφανος Κομμητᾶς τὸν « Παιδαγωγὸν ἢ πρακτικὴν γραμματικὴν » (ἐν Βιέννῃ 1800), « Ἐγκυκλοπαιδείαν ἑλληνικῶν μαθημάτων » εἰς δώδεκα τόμους (ἐν Βιέννῃ 1812-1814 καὶ ἐν Ἀθήναις 1839-1840 εἰς δέκα τόμους) καὶ « Παιδαγωγικὰ μαθήματα » εἰς δέκα ἑπτὰ τόμους (ἐν Πέστῃ 1827-1828, ἐξ ὧν ὁ πρῶτος τόμος ἀνετυπώθη αὐτόθι τῷ 1837 καὶ τῷ 1842⁽⁴⁾).

(1) Αὐτόθι, σελ. 360, ἀριθ. 8', 18'.

(2) Πρβλ. « Καλλιόπην », τόμ. Α' (1819) σελ. 107 κ. ἑ., *Α. Παλατίδην*, Ὑπόμνημα ἱστορικὸν περὶ ἀρχῆς καὶ προόδου καὶ σημερινῆς ἀκμῆς τοῦ ἐν Βιέννῃ Ἑλληνικοῦ συνδικισμού. Ἐν Βιέννῃ, 1845, σελ. 9. *Τρ. Ε. Εὐαγγελίδην*, Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας, τόμ. Β' σελ. 407, 432.—Ἐπέστρεψεν ὁ Στεφ. Κομμητᾶς εἰς Βιέννην, τελευταῖοντος τοῦ 1820 ἢ ἀρχομένου τοῦ 1821, τῇ 29 Σεπτ. 1820 εὐρίσκετο ἀκόμη ἐν Βουκουρεστίῳ (πρβλ. *Ι. Φιλήμονος*, Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Τόμ. Α'. Ἐν Ἀθήναις 1859, σελ. 347 κ. ἑ.).

(3) Π. χ. « Σχέδιον. Περὶ διατάξεως μαθημάτων Ἑλληνικοῦ Σχολείου », ἐν τῇ « Καλλιόπῃ », τόμ. Α' (1819) σελ. 107-112. Πρβλ. ἐπίσης τοὺς τόμους τοῦ Βιενναίου « Λογίου Ἐρμοῦ ».

(4) Πρβλ. πρὸ πάντων *Σ. Π. Λάμπρου*, « Κ. Διοβουνοῦ ἠὲ Νέος Ἑλληνομνήμων », τόμ. 1Ε' (1921) σελ. 177-188 (εἰς τὴν αὐτόθι βιβλιογραφίαν πρὸςθεσ « Καλλιόπην », τόμ. Α' (1819) σελ. 128. *Ι. Π. Κομμῶν*, « Ὁ παιδαγωγός, σύγγραμμα περιοδικόν », τόμ. Α' (1839) σελ. 52 κ. ἑ. *Η. Α. vom Steuill*, Geschichte der griechischen Revolution. Ἐν Λειψίᾳ 1845, σελ. 39. *Γ. Χασιώτην*, Περὶ τῶν δημηθῶν μνημείων ἐν τῇ Ἑλληνικῇ λογοτεχνίᾳ καὶ ἐν τῇ τῇ ζῶσῃ λαλιᾷ τοῦ λαοῦ. Ἐν Ἀθήναις 1910, σελ. 182-184. *Δέσ. Βελέτην*, Ὁ Καποδίστριας ὡς θεμελιωτῆς τῆς Δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως ἐν Ἑλλάδι. Ἐν Ἀθήναις 1908, σελ. 133 κ. ἑ. σελ. 239). *Τρ. Ε. Εὐαγγελίδην* ἐν *Ἰ. Χατζηϊωάννου* Πανελληνίῳ Λευκώματι Ἐθνικῆς Ἐκατονταετηρίδος, τόμ. Ε', σελ. 239. *Μαρίαν Ἀμασιώτην*, Τὸ γράμμα καὶ ἡ ἀγωγή. Ἀθήνα 1935, σελ. 266, 301. Ἰδὲ τῶρα *Δ. Σ. Γκίσην* - *Β. Γ. Μέτση*, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία, τόμ. Α', σελ. 7, ἀριθ. 112, ἀριθ. 692, σελ. 121, ἀριθ. 752, σελ. 129 κ. ἑ., ἀριθ. 804, σελ. 259 κ. ἑ. ἀριθ. 1690 — 1698, σελ. 270 κ. ἑ., ἀριθ. 1778 — 1782, σελ. 418, ἀριθ. 2966, σελ. 454, ἀριθ. 3115, 3116,

Μετὰ τὴν κάθοδον τοῦ Καποδιστρίου εἰς τὴν Ἑλλάδα ὡς κυβερνήτου αὐτῆς, ὁ Νεόφυτος Δούκας ἔγραψεν εἰς τὸν Στέφανον Κομμητᾶν τὰ ἐξῆς: « λαβὼν τὰ ἐκδοθέντα σοὶ τῶν βιβλίων, κάτελθε εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα, ἐν ἣ καὶ τὴν σὴν βωτειάνειραν Φθίαν⁽¹⁾ φασὶ συμπεριληφθῆσθαι ἔνθα τὸ λοιπὸν τοῦ βίου, χρόνιου πλάνης ἀπαλλαγέντες, καὶ γερόντια ἤδη ἄμφω παρὰ γεροντίῳ καὶ αὐτῷ τῷ σοφῷ Κωνσταντῷ⁽²⁾ προσιθήμενοι, συναυλίαν οἱ σύντροφοί ἐναρμόνιον ἄσομεν, ἔν ἔτι δι' ἐπιμελείας τιθέμενοι, ὅπως καὶ τὰ λοιπὰ τῶν ἡμετέρων πόνων ἐκδώσωμεν καὶ τοσοῦτόν γ', ὅσον ἢ χρεῖα γένους ὄλου εὐτυχῶς ἤδη ἀναγεννωμένου, ἡμᾶς ἐπισπέρχει καὶ ταύτην γ' ἔτι τὴν εὐποιίαν ταῖς προγεγενημέναις τελευταῖαν ἐπιμετρεῖν διψᾷ γὰρ ἡ Ἑλλάς τῶν καλῶν, καὶ δεῖται γὰρ πολὺ τῆς τῶν πεπαιδευμένων ἀρδείας »⁽³⁾. Συνέδραε δὲ τὸν Νεόφυτον Δούκαν καὶ τὸν Στέφανον Κομμητᾶν παλαιὰ φίλια, ἀμοιβαία ἀλληλογραφία καὶ κοινότης ἰδεῶν ὡς πρὸς τὸ γλωσσικὸν ζήτημα καὶ οὗτος καὶ ἐκεῖνος ἐπεδίωκον καθαρὸν ἀρχαϊσμόν, ἀντιτιθέμενοι καὶ πρὸς τοὺς δημοτικιστὰς καὶ πρὸς τοὺς Κοραϊστὰς⁽⁴⁾. Διὰ τοῦ Νεοφύτου Δούκα ἐμυήθη τῷ 1819 ὁ Στέφανος Κομμητᾶς εἰς τὰ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, τῆς ὁποίας ὑπῆρξεν ἐν Βουκουρεστίῳ καὶ μέλος τῆς τοπικῆς ἐφορευτικῆς ἐπιτροπῆς, ἡ ὁποία « κατέστη ἢ κεντρικώτερα, διευθύνουσα μὲ προσεκτικὸν τρόπον καὶ τὰς Ἐταιρικὰς ὑποθέσεις τοῦ Ἰασίου »⁽⁵⁾.

τόμ. Β', σελ. 6 κ. ἑ., ἀριθ. 3290, σελ. 60, ἀριθ. 3661, σελ. 67, ἀριθ. 3709, σελ. 150, ἀριθ. 4323.

(1) Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 791 β, στίχ. 27 τοῦ Α' ἐπιγράμματος.

(2) Πρβλ. *Ῥήγαν Ν. Καμηλάριον*, Γρηγορίου Κωνσταντῶ βιογραφία — λόγοι — ἐπιστολαὶ μετὰ περιγραφῆς τῶν Μηλεῶν καὶ τῆς σχολῆς αὐτῶν. Ἐν Ἀθήναις, 1897.

(3) « Ἐπιστολαὶ πρὸς τινὰς ἐν διαφόροις περιστάσεσι ὑπὸ Νεοφύτου Δούκα... », τόμ. Α'. Ἐν Αἴγινη 1835, σελ. 96-98, πρβλ. καὶ σελ. 111-112. Αἱ ἐπιστολαὶ αὗται ἔχουσιν ἐκδοθῆ ἀχρόνιστοι. Συνεβούλευε δὲ τ' ἀνωτέρω ὁ Νεόφυτος Δούκας, καθ' ὅσον συνέβη τότε τὸ Στέφανος Κομμητᾶς νὰ πέσῃ ἐν Πέστῃ θύμα λαποδυτῶν, οἱ ὁποῖοι ὑπεκείθησαν τὴν οἰκίαν αὐτοῦ καὶ ἀφῆλον « πᾶν τὸ πρὸς τὴν ἐκδοσὶν τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας ἐκ πολλῶν πόνων τε καὶ ἔτων ἀποκείμενον... [αὐτῷ] ἀργύριον ».

(4) Ἰδὲ π. χ. τὸ βιβλίον: « Αἰσχίνου τοῦ Σωκρατικοῦ διάλογοι τρεῖς ἐπεξεργασθέντες καὶ ἐκδοθέντες ὑπὸ Νεοφύτου Δούκα... Ἐν Βιέννῃ 1814 », (σελ. γ' - ζ': « Στεφάνῳ Κομμητῷ Νεοφύτου Δούκα ἐδ' πράττειν » ἀπὸ Ἐρμανουπόλεως 1813, Δεκ. 2. Σελ. 191-202: « Νεόφυτος Δούκας Στεφάνῳ Κομμητῷ εὐ πράττειν » [« τίνος ἂν εἴπειεν λόγους οἱ προπάτορες πρὸς ἡμᾶς, εἰ ἀνασταίεν ἐκ τάφων »], ἐξ Ἐρμανουπόλεως, 1814, 25 Ἰαν.—Σελ. 203-204: « Στέφανος Κομμητᾶς Νεοφύτῳ Δούκᾳ εὐ πράττειν » [ἀπάντησις εἰς τὴν ἀμείσως ἀνωτέρω ἐπιστολήν], ἐκ Βιέννης « Ὀλυμπ. χιμζ', ἔτει γ'. Θαρρηλιῶνος δ' Ἰσταμένου ». Ἰδὲ καὶ « Ἐπιστολάς » Νεοφύτου Δούκα (ἐν Αἴγινη 1835), τόμ. Α', σελ. 12-13, 64-65 (πρβλ. καὶ ἀνωτέρω, σελ. 794, ὁποσημ. 2).

(5) *Ι. Φιλήμονος*, Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας. Ἐν Ναυπλίῳ 1834, σελ. 246 κ. ἑ., τοῦ αὐτοῦ, Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, τόμ. Α', σελ. 397 (ἀριθ. 236), 347 κ. ἑ. « Θεσσαλικά Χρονικά », τόμ. Α' (1930), σελ. 71.

Ἐποχῶν ὁ Στέφανος Κομνητῆς εἰς τὰς προτροπὰς τοῦ Νεοφύτου Δούκα, ὁ ὁποῖος ἤδη τῷ 1831 εἶχε κατέλθει εἰς τὴν ἐλευθέρην Ἑλλάδα, ἀπεμακρόνθη ἐκ τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης, ὅπως ἀναλάβῃ διδασκαλίαν ἐν τῇ Ἰονίῳ Ἀκαδημίᾳ⁽¹⁾. Πότε ἀπέθανεν ὁ Στέφανος Κομνητῆς δὲν γνωρίζω πάντως ἔζη ἀκόμη ἀρχομένου τοῦ 1839⁽²⁾. Ἡ ἐπιτόπιος Θεσσαλικὴ παράδοσις, καθ' ἣν τὸ σοφὸν τέκνον τῶν Φθιωτικῶν Κωφῶν ἀπέθανεν ἐν Παρισίοις⁽³⁾, εἶναι ἀσφαλῶς σφαλῆρα.

Ὁ ὑπ' ἀριθ. 30 κώδιξ τῆς ἰδιωτικῆς βιβλιοθήκης τοῦ μακαρίτου Σπ. Π. Λάμπρου περιέχει λόγους καὶ ἐπιστολάς αὐτογρά-

(1) Πρβλ. *Τρ. Ε. Εὐαγγελίδην*, Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας, τόμ. Α', σελ. 216 (ἐν τούτοις δὲν ἀναγράφει τὸν Στέφανον Κομνητῆν οἱ κατάλογοι τῶν καθηγητῶν τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας).

(2) Ἐξάγω τοῦτο ἐξ ὧν σημειοῖ ὁ Γ. Κομνητῆς, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 52 κ. ε. Κατὰ *Τρ. Ε. Εὐαγγελίδην*, ἐνθ' ἀνωτέρω, ἔζη ὁ Στέφανος Κομνητῆς ἀκόμη τῷ 1837. Κατὰ τὰ «Θεσσαλικά Χρονικά» τόμ. Α' [1930] σελ. 71 (ἀπέθανεν ὁ Στέφ. Κομ.) ἐν Πέστη περί τὸ 1833.

(3) Πρβλ. *Ν. Γιαννόπουλον*, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 62.

φοῦς τοῦ Στεφάνου Κομνητῆ ὡς καὶ τινὰς ἐπιστολάς, ἀπευθυνομένας πρὸς αὐτόν. Ἄνηκε δὲ ὁ κώδιξ ἄλλοτε εἰς τὸν Κωνσταντῖνον Σάβαν, ὁ ὁποῖος καὶ διέγνωσε, ὅτι ἐν φ. 59 τοῦ περι οὗ ὁ λόγος κώδικος κεῖται τὸ «εἰς χάρταν Ῥήγα ἐπίγραμμα Κομνητῆ»⁽⁴⁾, αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀναδημοσιευμένον ἀνωτέρω. Καθ' ἃ διέσωσαν προφορικὰ καὶ παραδόσεις παλαιότερων Ἑλλήνων τῆς Βιέννης, τῆς Λειψίας καὶ τῆς Βουδαπέστης ὁ Στέφανος Κομνητῆς διετήρησε πάντοτε ἱερὰν τὴν μνήμην τοῦ Ῥήγα, πρὸς τὸν ὁποῖον συνεδέετο διὰ τῆς κοινῆς Θεσσαλικῆς καταγωγῆς, διὰ φιλίας καὶ ἄλλων πολλῶν, πλὴν τῶν ἰδεῶν περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος. Ἴσως οὐχὶ ἐν Βιέννῃ, οὐχὶ ἐν Μολδοβλαχίᾳ, ἀλλ' ἐν Θεσσαλίᾳ ἐγνωρίσθησαν κατὰ πρῶτον ὡς νέοι ἄνδρες ὁ Ῥήγας καὶ ὁ Στέφανος Κομνητῆς.

Βερολίνον — Ἀθῆναι

ΝΙΚΟΣ Α. ΒΕΗΣ (ΒΕΕΣ)

(4) «Νέος Ἑλληνομνήμων», τόμ. ΙΗ' (1924) σελ. 301.

PAUL VALÉRY

ΑΠΟ ΤΟΥΣ "ΡΟΜΒΟΥΣ,,

ΕΜΠΝΕΥΣΗ

Μπαίνω σ' ἓνα γραφεῖο ὅπου μὲ καλεῖ κάποια δουλειά. Εἶναι ἀνάγκη νὰ γράψω κάτι, καὶ μοῦ δίνουν μιὰ πέννα, μελάνι, χαρτί, πού ταιριάζουν μεταξύ τους περίφημα. Γράφω μ' εὐκολία δὲν ξέρω τί τὸ ἀσήμαντο. Τὸ γράψιμό μου μοῦ ἀρέσει. Μοῦ ἀφήνει μιὰν ἐπιθυμίαν νὰ γράψω. Φεύγω. Πηγαίνω. Ἀποκομίζω μιὰ παρόρμηση νὰ γράψω, πού ψάχνει νὰ βρεῖ κάτι νὰ γράψει. Λέξεις ἔρχονται, κάποιος ρυθμὸς, στίχοι, κι' αὐτὸ θὰ καταλήξῃ νὰ γίνῃ ἓνα ποίημα, πού τὸ μοτίβο του, ἡ μουσικὴ του, οἱ χάρες του, καὶ τὸ σύνολό του, θὰ προέρχονται ἀπὸ τὸ ὄλικὸ περιστατικὸ πού κάψανα ἴχνος του δὲ θὰ κρατήσουν. Ποιὰ κριτικὴ θὰ ὑποπτευότανε αὐτῇ τὴν προέλευση; Ἡ κριτικὴ εἶναι δυνατὴ; — Ἐννοῶ τὴν κριτικὴν ἐκείνη πού θὰ χρησίμευε σὲ μᾶς τοὺς ἰδίους, καὶ θὰ μᾶς ἔκανε κάπως νὰ συλλάβουμε πῶς φτιάχνουμε ὅ,τι φτιάχνουμε...

☆

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

Οἱ μεταφράσεις τῶν μεγάλων ξένων ποιητῶν εἶναι ἀρχιτεκτονικὰ σχέδια πού μπορεῖ νὰ νῆαι ἀξιοθαύμαστα' διαλύουν ὁμως τὰ ἴδια τὰ μνημεῖα, ἀνάκτορα καὶ ναοὺς... Τοὺς λείπει ἡ τρίτη διάσταση, πού ἀπὸ νοητὰ θὰ τὰ ἔκανε αἰσθητὰ.

Μεταφρ. ΝΑΣΟΣ ΔΕΤΖΩΡΤΖΗΣ

